

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Α. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ

Καθηγητής της Στρατιωτικής Σχολής Ευελπίδων

Η ΠΡΑΚΤΙΚΗ ΤΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΣΤΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ

Ἀντικείμενο τῆς εἰσήγησής μου εἶναι ἡ πρακτικὴ τῆς διδασκαλίας τῶν ἀρχαίων Ἑλληνικῶν στὸ ἐξωτερικόν. Ἀντιλαμβάνομαι ὅτι τὸ θέμα εἶναι ὑπερβολικὰ ἐκτεταμένο καὶ ἀρκετὰ περίπλοκο γιὰ νὰ χωρέσει μέσα στὰ ὄρια μιᾶς εἰσήγησης ὅπως ἡ ἀποψινή. Εἶναι ὅμως ἀνάγκη, ὅταν συζητοῦμε (καὶ συζητοῦμε συχνὰ) τὸ πρόβλημα τῆς διδασκαλίας τῶν ἀρχαίων Ἑλληνικῶν (θὰ προσέθετα καὶ τῶν Λατινικῶν) στὴν χώρα μας, νὰ λαμβάνουμε ὑπόψη μας τὴν ἐμπειρία τῶν ἄλλων χωρῶν ὅπου διδάσκονται οἱ κλασικὲς γλῶσσες καὶ νὰ ἐπωφελοῦμεθα ἀπὸ τὶς λύσεις ποὺ οἱ χῶρες αὐτὲς δίνουν στὸ ἴδιο πρόβλημα. Οἱ συνθήκες καὶ οἱ ὅροι ὑπαρξῆς τῶν κλασικῶν μαθημάτων εἶναι ἀσφαλῶς διαφορετικοὶ ἀπὸ χώρα σὲ χώρα: αὐτὸ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ παράδοση, καθὼς καὶ ἀπὸ τὶς ἐπικρατούσες ἐκάστοτε κοινωνικὲς, οἰκονομικὲς καὶ πολιτικὲς συνθήκες· μπορεῖ ὅμως κανεὶς μέσα ἀπὸ τὴν διαφορότητα τοῦ φιλολογικοῦ φαινομένου νὰ συναγάγῃ χρήσιμα συμπεράσματα ποὺ θὰ τὸν βοηθήσουν νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὸ πρόβλημα στὴν δική του χώρα. Ἀπὸ τὴν λογικὴ αὐτὴ πηγάζει ἡ τάση γιὰ τὴν διοργάνωση διεθνῶν συναντήσεων κλασικῶν φιλολόγων, ὅπου τίθενται τὰ προβλήματα τῆς διδασκαλίας τῶν κλασικῶν γλωσσῶν καὶ οἱ συμμετέχοντες ἐπωφελοῦνται ἀπὸ τὴν πείρα τῶν συναδέλφων τους σὲ ἄλλες χῶρες. Οἱ κλασικὲς γλῶσσες μπορεῖ βέβαια νὰ ἄνθησαν στοὺς συγκεκριμένους χώρους τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος καὶ τῆς Ρώμης, ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως ἔγιναν κοινὸ κτῆμα τῆς οἰκουμένης στὸ ὁποῖο ὅλοι ἔχουν τὸ δικαίωμα, ἀλλὰ καὶ τὸ χρέος, νὰ ποῦν τὸν δικὸν τους λόγο: κοντὰ στὸν Ἑλληνα καὶ τὸν Ἰταλὸ ὁ Ἰάπωνας καὶ ὁ Νοτιοαφρικανὸς καὶ ὁ Νεοζηλανδὸς καὶ ὁ Γερμανὸς καὶ ὁ Αὐστραλὸς καὶ ὁ Ἀμερικανὸς καὶ ὁποῖος ἄλλος. Ὅτι συμβάλλει στὴν ἐνίσχυση αὐτῆς τῆς παγκόσμιας ἀλυσίδας εἶναι καλὸδεχτο.

Καὶ ἀρχίζω μὲ μιὰν σύντομη εἰκόνα τῆς διδασκαλίας τῶν ἀρχαίων Ἑλληνικῶν στὴν Εὐρώπη. Ἔχω ὑπόψη μου τὶς ἀπόψεις ποὺ διατυπώθηκαν στὸ 11ο Colloquium Didacticum Classicum ποὺ ὀργανώθηκε στὴν γερμανικὴ πόλη Tübingen τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1986: ἐκεῖ 400 ἀντιπρόσωποι ἀπὸ ὀλόκληρη τὴν Εὐρώπη (Ἑλλάδα, Ἰταλία, Αὐστρία, Ὀλλανδία, Δανία, Μεγάλῃ Βρεταννία, Γαλλία, Ἑλβετία, Δυτ. Γερμανία, Γιουγκοσλαβία, Βέλγιο) ἔθεσαν ἐπὶ τάπητος τὰ προβλήματα τῆς διδασκαλίας καὶ ἀναζήτησαν λύσεις. Κοινὴ ὑπῆρξε ἡ διαπίστωση ὅτι σὲ ὅλες αὐτὲς τὶς χῶρες σημειώθηκαν, κατὰ τὴν τελευταία ἰδιαίτερα δεκαετία, ριζικὲς μεταρρυθμίσεις στὰ ἐκπαιδευτικὰ συστήματα, ἀλλαγὲς ποὺ ἐπῆρεασαν τὶς κλασικὲς γλῶσσες περισσότερο ἴσως ἀπὸ ὁποιαδήποτε ἄλλη μάθηση. Ὁ κύκλος τῶν μεταρρυθμίσεων δὲν ἔχει ἀκόμη ὀλοκληρωθῆ: ἡ κυριώτερη ἀπὸ αὐτὲς ἦταν ὅτι ὁ ἄλλοτε ὑποχρεωτικὸς χαρακτήρας τῶν κλασικῶν γλωσσῶν στὴν πρωτοβάθμια/δευτεροβάθμια ἐκπαίδευση περιορίσθηκε σημαντικὰ (ὅταν δὲν καταργήθηκε) καὶ ἡ ἔναρξή τῆς διδασκαλίας τους μετατοπίσθηκε ἀπὸ τὰ πρῶτα σχολικὰ ἔτη πρὸς τὰ τελευταῖα. Ἐπίσης πολὺ σημαντικὸς ὑπῆρξε ὁ περιορισμὸς ἢ καὶ ἡ ἐγκατάλειψη τῆς διδασκαλίας ἀπὸ τὸ πρωτότυπο ἢ ὁποῖα ἀντικαταστάθηκε μὲ γενικῆς φύσεως μαθήματα γιὰ τὸν πολιτισμὸ τῆς ἀρχαϊό-

τητας ή με την διδασκαλία τών κλασικών κειμένων από μετάφραση. Αυτό π.χ. στην Δανία συνέβη κατά τις αρχές του αιώνα, στην Ίταλία είκοσι χρόνια αργότερα, στην Άγγλία κατά την δεκαετία του 60, στην χώρα μας ακόμη πιο ύστερα. Άλλου πάλι είτε ή ιδέα αυτή απορρίφθηκε (περίπτωση της Όλλανδίας) είτε δέν συζητήθηκε καν (περίπτωση της όμοσπονδιακής Γερμανίας). Ειδικότερα, στην όμοσπονδιακή Γερμανία, όπου κάθε κρατίδιο έχει την δική του εκπαιδευτική πολιτική, χαρακτηριστική είναι ή περίπτωση του κρατιδίου της Ρηνανίας-Βεστροφάλιας: εδώ ή παραδοσιακή γραμματική διδασκαλία τών κλασικών γλωσσών διατηρήθηκε, έστω και αν ό αριθμός τών μαθητών περιορίστηκε σημαντικά πρόσφατη στατιστική βεβαιώνει ότι Λατινικά διδάσκονται τó 52% τών μαθητών, ενώ μόλις τó 5% από αυτούς διδάσκονται αρχαία Έλληνικά. Ό διατιθέμενος επίσης χρόνος για την διδασκαλία της μιās ή της άλλης από τις δύο κλασικές γλώσσες διαφέρει σημαντικά: για τὰ Λατινικά υπάρχει δυνατότητα διδασκαλίας τους επί έννέα χρόνια κατ' ανώτατο όριο, με 34 ώρες διδασκαλίας τόν χρόνο, ενώ για τὰ αρχαία Έλληνικά ή αντίστοιχη δυνατότητα είναι πέντε χρόνια με 24 ώρες διδασκαλίας τόν χρόνο. Είναι προφανές ότι τó διατιθέμενο για την διδασκαλία χρονικό διάστημα είναι ανεπαρκές αυτό εν μέρει εξηγεί και τó γιατί υπάρχει μεγάλη ζήτηση του μαθήματος τών αρχαίων Έλληνικών στα Πανεπιστήμια, αφού μάλιστα ή έλληνομάθεια είναι απαραίτητη προϋπόθεση για τούς σπουδαστές της θεολογίας και της φιλοσοφίας της αρχαιότητας.

Παρόμοια πτώση στην διδασκαλία τών αρχαίων Έλληνικών παρατηρείται και στο εκπαιδευτικό πρόγραμμα της Βρεταννίας. Από τὰ τέλη του τελευταίου μεγάλου πολέμου και εξής άμφισβητήθηκε και εκεί τó κύρος της γλωσσικής διδασκαλίας τών κλασικών γλωσσών, και μάλιστα της Έλληνικής. Τὰ ελληνικά γράμματα συρρικνώθηκαν, ό αριθμός τών μαθητών της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και τών φοιτητών στα Πανεπιστήμια επίσης. Οί παραδοσιακές μέθοδοι διδασκαλίας από τó πρωτότυπο διατηρήθηκαν σε ελάχιστα σχολεία, εκεί όπου ή παράδοση ήταν δύσκολο να διακοπή. Πρόσφατη στατιστική (του 1986) μιλάει για 400 και μόνο μαθητές να εξετάζονται στο μάθημα τών αρχαίων Έλληνικών και για την «προχωρημένη βαθμίδα» (Advanced Level) τών Γενικών Έξετάσεων: από αυτούς τó 95% προερχόταν από ιδιωτικά σχολεία, τών οποίων οί μαθητές, ως σημειωθή, αποτελούν τó 5% του ενεργού μαθητικού πληθυσμού. Οί παραδοσιακές μέθοδοι αντικαταστάθηκαν, κατά μεγάλο μέρος, με την διδασκαλία από μεταφράσεις ή με γενικά μαθήματα πολιτισμού (Classical Civilisation): με τó σύστημα αυτό ό μαθητής μπορεί να «διαβάσει» μέσα σε σύντομο διάστημα έκτεταμένα κείμενα (δράματα τών τριών τραγικών και του Άριστοφάνη, μεγάλες ενότητες από τόν Θουκυδίδη, κάποιους πλατωνικούς διαλόγους ή τó *Περί ποιητικής* του Άριστοτέλη!). Τó φάσμα τών ανθρωπιστικών μαθημάτων διευρύνθηκε επίσης με την συνεξέταση συγγενών μαθήσεων, όπως της ιστορίας, της νεότερης λογοτεχνίας, της ιστορίας της τέχνης, της θρησκευολογίας, της φιλοσοφίας, της αρχαιολογίας κτλ. Οί άρετες του συστήματος αυτού είναι προφανείς, ή έγκατάλειψη όμως της γλωσσικής διδασκαλίας από τó πρωτότυπο δημιούργησε μιάν άνισορροπία ή οποία άφειλε να άποκατασταθή. Γενναίο προς την κατεύθυνση αυτή βήμα υπήρξε, από τó 1974 και έπειτα, ό σχεδιασμός και ή πραγματοποίηση ενός φιλόδοξου σχεδίου της Όμοσπονδίας Κλασικών Φιλολόγων της Βρεταννίας (The Joint Association of Classical Teachers), τó όποιο έλαβε την όνομασία *The Greek Project*. Πρόκειται ώρισμένως για την έκδοση σειράς έγχειριδίων για την συστηματική διδασκαλία της αρχαίας Έλληνικής επί τή βάσει τών πορισμάτων της σύγχρονης γλωσσολογίας και παιδαγωγικής. Την έπιμέλεια της έκδοσης είχαν διαπρεπείς φιλόλογοι της Βρεταννίας ενώ τó βάρος της έκδοσης ανέλαβε ή Πανεπιστημιακή

Τυπογραφία του Cambridge. Τὸν Νοέμβριο τοῦ 1978 ἐμφανίσθηκε τὸ πρῶτο βιβλίο τῆς σειρᾶς ὑπὸ τὸν τίτλο Ἑλληνικὸ Ἀναγνωσματοῦριο (*Reading Greek*) καὶ ἔπειτα ἀκολούθησαν τὰ βιβλία *Κόσμος Ἡρώων (A World of Heroes)*, μὲ ἀποσπάσματα ἐπὲ τὸν Ὅμηρο, τὸν Σοφοκλῆ καὶ τὸν Ἡρόδοτο, *Ἡ Ἐπανάσταση τοῦ Πνεύματος (The Intellectual Revolution)*, μὲ ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸν Εὐριπίδη, τὸν Θουκυδίδη καὶ τὸν Πλάτωνα, *Ὁ Κόσμος τῆς Ἀθήνας (The World of Athens)*, ἱστορικὴ ἐπισκόπηση τῆς ἀθηναϊκῆς ἱστορίας ἕως τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἀλεξάνδρου μαζί μὲ κείμενα γιὰ τὸ φυσικὸ περιβάλλον τῆς ἀρχαίας πόλης, τὶς ἠθικὲς ἀξίες καὶ τὰ διαφέροντα τοῦ Ἀθηναίου πολίτη, τὴν ἀθηναϊκὴν δημοκρατίαν, τὴν ἀθηναϊκὴν ἡγεμονία κτλ. Ἐδῶ ἀξίζει νὰ σημειωθῇ ὅτι τὸ ὄλο ἐγχείρημα τῆς Ὁμοσπονδίας τῶν Βρεταννῶν Φιλολόγων εἶχε ξεκινήσει ἀπὸ μίαν ἐκκλήση τοῦ Ἀρχιεπισκόπου τοῦ Canterbury Μιχαήλ καὶ ἄλλων ἐξεχόντων ἐλλήνιστῶν καὶ φιλελλήνων, δημοσιευμένη στὸς *Times* τοῦ Λονδίνου τὴν 23.3.1974 ἐκεῖ, ἀνάμεσα σὲ ἄλλα, ἐγράφονταν καὶ τὰ ἑξῆς:

«Ἡ κατάσταση [τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων στὰ ἀγγλικά σχολεῖα] εἶναι ἐκ πρώτης ὄψεως ἀπελπιστικὴ. Κατὰ τὰ τελευταῖα δέκα χρόνια ὁ ἀριθμὸς τῶν μαθητῶν ποὺ διδάσκονται τὸ μάθημα τῶν Ἑλληνικῶν (...) φθίνει μὲ ταχύτητα ἀνησυχητικὴ. Σχολεῖα μὲ μακρὰ παράδοση ἀναγκάσθηκαν νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν διδασκαλίαν τῆς γλώσσας, ἐνῶ στὰ Πανεπιστήμια προσφέρονται τὴν ἴσῃ κλασικῆς παιδείας σὲ φοιτητὲς ποὺ δὲν διδάχθηκαν ποτέ τους στὸ σχολεῖο τὴν Ἑλληνικὴν. Ἐάν ἡ πορεία αὐτὴ δὲν ἀνακοπῆ, ἴσως μᾶς μέλλεται νὰ ἰδοῦμε στὴν ἐπόμενη δεκαετία τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσα νὰ παίρνη, ὡς ἀντικείμενο τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας, τὸν ἴδιον δρόμον ποὺ πῆρε καὶ ἡ ἑβραϊκὴ γλῶσσα».

Ἡ ἱστορικὴ αὐτὴ ἐκκλήση στέφθηκε ἀπὸ πλήρη ἐπιτυχία. Δεκάδες χιλιάδες ἀντιτύπων τῆς σειρᾶς κυκλοφόρησαν ὅπουδήποτε τῆς γῆς, μὲ γόνιμα γιὰ τὴν διδασκαλίαν τῶν ἀρχαίων Ἑλληνικῶν ἀποτελέσματα. Ὡς ποιὸν βαθμὸν ἡ ἀνανεωτικὴ διδασκαλία θὰ ἐπηρεάσῃ μακροπρόθεσμα τὴν διδασκαλίαν τῶν ἀρχαίων Ἑλληνικῶν στὴν Βρεταννίαν μένει νὰ ἀποδειχθῇ. Ἐπὶ τοῦ παρόντος οἱ ἐνδείξεις εἶναι κάτι παραπάνω ἀπὸ ἐνθαρρυντικὲς παρὰ τὶς δυσκολίες ποὺ τὰ κλασικὰ γράμματα, ὅπως καὶ ὅλες οἱ ἀνθρωπιστικὲς μαθήσεις, ἀντιμετωπίζουν σήμερον στὴν Βρεταννίαν. Ἀρκεῖ νὰ ἀναφέρω ὅτι μέσα στὰ ἀμέσως ἐπόμενα χρόνια ὁ ἀριθμὸς τῶν κλασικῶν τμημάτων στὰ βρεταννικὰ Πανεπιστήμια ἀναμένεται νὰ μειωθῇ κατὰ τὸ ἓνα τρίτον περίπου, ἀπὸ 35 σὲ 24 ἢ καὶ λιγώτερα ἀκόμη, λόγῳ τῶν μεγάλων περικοπῶν στὶς κρατικὲς δαπάνες γιὰ τὴν παιδείαν. Ἐνθαρρυντικὸ πάντως εἶναι ὅτι οἱ ἀπόφοιτοι τῶν κλασικῶν τμημάτων τῶν βρεταννικῶν Πανεπιστημίων εἶναι περιζήτητοι στὴν ἀγορὰ ἐργασίας. Πρόσφατη στατιστικὴ διαβεβαιώνει ὅτι ἀπὸ τοὺς 1492 ἀποφοίτους τῆς τελευταίας πενταετίας μόνον 155 (ποσοστὸ δηλ. 10,4%) μῆχαν στὴν ἐκπαίδευση ὡς καθηγητὲς, ἐνῶ ἀπὸ τοὺς λοιποὺς ἄλλοι ἀκολούθησαν ἐμπορικὲς δραστηριότητες (219, δηλ. τὸ 14,7%), ἄλλοι ἐπιδόθηκαν στὴν ἐπιστημονικὴ ἔρευνα καὶ τὴν ἀκαδημαϊκὴν σταδιοδρομίαν ἢ ἔγιναν ἀρχαιοφύλακες καὶ βιβλιοθηκονόμοι (155, δηλ. τὸ 10,4%), ἄλλοι ἔγιναν λογιστὲς (110, δηλ. τὸ 7,4%), ἄλλοι ἀκολούθησαν τὸν νομικὸν κλάδον (82, δηλ. τὸ 5,5%), ἄλλοι ἔγιναν δημόσιοι υπάλληλοι (78, δηλ. τὸ 5,2%), ἔμποροι (39, δηλ. τὸ 2,6%), ὑπεύθυνοι ἐκδόσεων, διαφημιστὲς καὶ δημοσιογράφοι (29, δηλ. τὸ 1,9%), κτλ. Μποροῦμε ἐπομένως νὰ ποῦμε (καὶ ἄς μὴν θεωρηθῇ αὐτὸ κομπασμὸς) ὅτι στὴν Βρεταννίαν τὸ πτυχίον τῆς κλασικῆς φιλολογίας «ἀνοίγει πόρτες», ἀφοῦ ἡ διανοητικὴ περικοπήν ποὺ προϋποτίθεται σὲ ἓνα τέτοιο πτυχίον ἀποτελεῖ τὴν

εγγύηση ότι ο πτυχιούχος φιλόλογος θα ευδοκιμήσει και σε τομείς οι οποίοι δεν σχετίζονται με την διδακτική πράξη.

Ένδιαφέρον παρουσιάζει και η εικόνα των αρχαίων Έλληνικών στις Ήνωμένες Πολιτείες της Αμερικής. Η περίοδος 1962-1976 υπήρξε περίοδος κλυδωνισμών για τα κλασικά γράμματα: το βάρος της διδασκαλίας στην μέση εκπαίδευση έπεφτε στα φυσικομαθηματικά και τις ξένες γλώσσες, ενώ τα Λατινικά (για τα Έλληνικά δεν μπορούσε να γίνη σοβαρός λόγος) εμφάνισαν κατακόρυφη πτώση (από 702.000 οι μαθητές κατέβηκαν στους 150.000) —κυρίως έπειδή καταργήθηκε ή λατινική γλώσσα στην λειτουργία της καθολικής εκκλησίας. Αξίζει να σημειωθεί ότι κατά το ίδιο αυτό διάστημα, όταν τα Λατινικά παρουσίαζαν την κατακόρυφη πτώση που αναφέραμε, τα αρχαία Έλληνικά (παρά το ότι η παρουσία τους στην δευτεροβάθμια εκπαίδευση ήταν περίπου ανύπαρκτη) άνθουσαν στους χώρους των Κολλεγίων και των Πανεπιστημίων. Σύμφωνα με τις στατιστικές: από το 1960 έως το 1977 ο αριθμός των φοιτητών που μάθαιναν αρχαία Έλληνικά αυξήθηκε κατά 49,1% δηλ. από 12.700 έφθασε τους 25.843. Βασική αιτία υπήρξε το δημοκρατικό φρόνημα της αρχαιοελληνικής γραμματείας, φρόνημα που έπηρέαζε έντονα, στις αρχές της δεκαετίας του 70, τα πνεύματα της νεολαίας, κυρίως λόγω του πολέμου στο Βιετνάμ: την εποχή αυτή ήρωες της σπουδάζουσας νεολαίας της Αμερικής ήταν ή Αντιγόνη του Σοφοκλέους, ή Έκάβη των Τρωάδων του Εϋριπίδη, ο Σωκράτης του πλατωνικού Κρίτωνος —όχι ο Περικλής ή ο Αλκιβιάδης. Κατά την τελευταία δεκαετία ο αριθμός των μαθητών στην δευτεροβάθμια εκπαίδευση που διδάσκονται Λατινικά και Έλληνικά μεγαλώνει συνεχώς. Σ' αυτό βοήθησαν, εκτός από άλλα, και νέες σειρές διδακτικών εγχειριδίων για την διδασκαλία των δύο γλωσσών και η επέκταση της διδασκαλίας του έλληνορωμαϊκού πολιτισμού μέσα από μεταφράσεις ή με την βοήθεια συγγενών μαθήσεων. Και εδώ, η προσαρμογή της διδασκαλίας των κλασικών γλωσσών και του κλασικού πολιτισμού προς τις ανάγκες του σχολικού προγράμματος και τις απαιτήσεις των καιρών είναι όρος εκ των ούκ άνευ για την επιβίωσή τους, επιβίωση άκρωσ αναγκαία αφού οι κλασικοί είναι ή βάση όλων των ανθρωπιστικών σπουδών και αφού δικαίωμα όλων (και όχι μίας μόνο μικρής μειοψηφίας εκλεκτών) είναι να συμμετέχουν στην μορφωτική αυτή διαδικασία.

Παρόμοιοι προβληματισμοί ισχύουν και στην περίπτωση άλλων χωρών, όπως στην Γαλλία, όπου ή κλασική παιδεία διαθέτει μακραίωνη και λαμπρά παράδοση. Παρά τις αλλαγές και εκεί του εκπαιδευτικού συστήματος, οι οποίες κατέστησαν προαιρετική την διδασκαλία των Λατινικών και των αρχαίων Έλληνικών στην μέση παιδεία, φαίνεται ότι τα προγνωστικά των άπαισιόδοξων για την πλήρη εξαφάνιση των αρχαίων αυτών γλωσσών δεν επαληθεύονται. Το 1988, λόγω χάριν, παρατηρήθηκε, έναντι του 1987, μία αύξηση του αριθμού των μαθητών που σπουδάζουν τις δύο γλώσσες: 158.300 για τα Λατινικά (αύξηση κατά 2.800) και 19.800 για τα αρχαία Έλληνικά (αύξηση κατά 100). Κατά τα τελευταία 15 χρόνια οι μαθητές που διδάσκονται τα Λατινικά στην μέση παιδεία αυξήθηκαν κατά 60%, ενώ οι μαθητές των αρχαίων Έλληνικών αυξήθηκαν κατά 129%. Οι κλασικές γλώσσες διδάσκονται στο 31% της ιδιωτικής και το 25,3% της δημόσιας εκπαίδευσης.

Το όδοιπορικό μας θα μπορούσε να μās πάη και σε άλλες περιοχές του κόσμου, όπως την Ιαπωνία, την Νέα Ζηλανδία, την Σοβιετική Ένωση, την Αφρική, τον Καναδά, την Αυστραλία, την Ασία, παντού. Δεν είναι δυνατόν, φυσικά, να μιλήσουμε για όλες αυτές τις περιπτώσεις χωριστά. Άρκει να σημειώσουμε πόσο ζωντανή παραμένει ή διδασκαλία των αρχαίων Έλληνικών

καὶ Λατινικῶν σ' ὀλόκληρο τὸν κόσμο. Δυσκολίες, ἀσφαλῶς, ὑπάρχουν παντοῦ, ὑπάρχει ὅμως καὶ ὁ ἐνθουσιασμός τῶν διδασκάλων τῆς κλασικῆς παιδείας γιὰ τὸ ἀντικείμενο τῆς μελέτης καὶ διδασκαλίας τους. Ἀψευδῆς μάρτυς τὰ ἑκατοντάδες περιοδικὰ καὶ οἱ χιλιάδες τῶν βιβλίων ποὺ κυκλοφοροῦν σὲ ὅλον τὸν κόσμο καὶ σὲ πλῆθος γλώσσες, ὅπου περιγράφεται καὶ μελετᾶται ὁ ἑλληνορωμαϊκὸς πολιτισμός, Χιλιάδες εἶναι οἱ σελίδες μὲ μελέτες, τῶν ὁποίων οἱ τίτλοι βιβλιογραφοῦνται κάθε χρόνο στὸ εἰδικὸ γαλλικὸ περιοδικὸ *L'Année Philologique*: πίσω ἀπὸ τὸν κάθε τίτλο κρύβεται καὶ μιὰ ἄγρυπνη συνείδηση, μιὰ συνείδηση ποὺ μεριμνᾷ καὶ ἀγωνιᾷ γιὰ τὴν ἐπιβίωση τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ Λατίνων συγγραφέων στὴν ἐποχὴ μας.

Στὸν ἀγῶνα γιὰ τὴν διατήρηση τῶν ἀρχαίων Ἑλληνικῶν στὸ σχολικὸ πρόγραμμα ὀφείλουμε κι ἑμεῖς νὰ συμβάλουμε κατὰ τίς δυνάμεις μας. Πρέπει κι ἑμεῖς, ὡς Ἕλληνες κλασικοὶ φιλόλογοι, νὰ ἀποδείξουμε ὅτι τὰ κλασικὰ γράμματα, ὡς γλώσσα καὶ ὡς πνεῦμα, ἀξίζουν νὰ διδάσκωνται καὶ νὰ μελετῶνται. Τὸ γιατί καὶ τὸ πῶς θὰ μεθοδευθῇ ἢ προσπάθεια εἶναι τὸ ἀντικείμενο τοῦ συνεδρίου μας. Ὁ ὁμιλῶν θὰ εἶναι εὐτυχῆς ἂν μὲ τὴν βραχεῖα εἰσήγησή του συνέβαλε ἔστω καὶ κατ' ἐλάχιστο πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση.